अन्तरनिर्भरताको बाटो

डा. डमरुबल्लभ पौडेल

नेपालमा अघोषित भारतीय नाकाबन्दी कायम छ। भारतले नाकाबन्दी लगाउने कुरामा द्वैध चरित्र देखाएको छ। मुखले नाकाबन्दी लगाएको होइन भन्ने तर व्यवहारमा नाकाबन्दी लगाएर भूपरिवेष्ठित मुलुकको पारवहन अधिकार हनन गरिरहेको छ। भारतीय अधिकारीहरूले नेपाली अधिकारीहरूसँगको भेटमा नाकाबन्दी चाँडै खुल्ने आश्वासन दिने गरे पनि व्यवहारमा नाकाबन्दी अझ कसिलो बनाउँदै गएको छ। हामी भारतसित यतिपरनिर्भर भएका रहेछौँ कि हाम्रा उच्चपदस्थ अधिकारीले भारतकै डरका कारण नाकाबन्दी लगाएको हो भन्नसमेत सकेका छैनन् र यो विषयलाई अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्न सकिएको छैन। तर पनि नवगठित सरकारले चीनबाट इन्धन आयातका लागि औपचारिक पहल सुरु गरेको छ। यो नेपाल र नेपालीका लागि भारतको विकल्प खोज्ने सुनौलो अवसर पनि भएको छ। नाकाबन्दीका कारण नेपाली जनता कति सचेत भएका छन् भने राष्ट्रियतालाई इन्धनसँग नसाट्न सरकारलाई खबरदारी गरिरहेका छन्। यतिबेला राष्ट्रियताको अभियान ह्वात्त उठेको छ।

नेपाली राष्ट्रियताको अभियान कुनै पनि छिमेकी विरोधी वा समर्थक हुनु हुँदैन। भौगोलिक बनावटका कारण भारत र चीनसँग समदूरी कायम राख्दै आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणको दिशामा यो अभियानलाई लैजानु नै अहिलेको हाम्रो प्रमुख उद्देश्य हुनुपर्छ, अन्यथा आज उठेको राष्ट्रियताको टुसो बिरुवा नबन्दै मर्न सक्छ। यसलाई बचाएर गोडमेल गरेर ठूलो छहारीमय वृक्षको रूपमा विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

पंक्तिकारले टोकियो विश्वविद्यालयमा गरेको एक अध्ययनअनुसार सन् २०१० मा नेपाली अर्थतन्त्र ८० प्रतिशत मात्र आत्मनिर्भर थियो र स्वदेशी मागको बीस प्रतिशत हिस्सा आयातबाट धानिन्थ्यो। सन् २०१० र ११ को इनपुट–आउटपुट तालिकाको विश्लेषणबाट औद्योगिक उत्पादनको स्वदेशी मागमा नेपाल सन् २०१० मा सत्चालीस प्रतिशत मात्र आत्मनिर्भर थियो भने कृषिमा करिब ९० प्रतिशत आत्मनिर्भर थियो। यसैगरी होटेल तथा रेस्टुराँजस्ता क्षेत्रमा ९५ प्रतिशत, विद्युत्, ग्यास र पानीका क्षेत्रमा पचपन्न प्रतिशतमात्र आत्मनिर्भर थियो। बन पैदावारमा ८० प्रतिशत, खानीजन्य पदार्थमा ५७ प्रतिशत, निर्माण क्षेत्रमा ८० प्रतिशत, सञ्चारमा ९० प्रतिशत, यातायातका क्षेत्रमा ६१ प्रतिशत, व्यापार क्षेत्रमा ८२ प्रतिशत, वित्तीय मध्यस्थताको क्षेत्रमा ७८ प्रतिशत र अन्य सेवाको क्षेत्रमा ५१ प्रतिशतमात्र आत्मनिर्भर रहेको देखिएको थियो। हालका वर्षहरूमा आत्मनिर्भरता अझ घट्दै जाँदा परनिर्भरता बढ्दै गएको देखिएको छ। कृषि प्रधान मुलुकमा कृषि उत्पादनको ठूलो अंश पनि आयातबाट पूर्ति हुने र नेपालको वार्षिक बजेटलाई व्यापार घाटाले उछिन्ने अवस्था आउनु निश्चय नै नेपाली अर्थतन्त्रका लागि शुभलक्षण होइन।

आत्मनिर्भर हुनु भनेको स्वावलम्बी हुने अवस्था सिर्जना हुनु हो भने अन्तरनिर्भर हुनु भनेको आपसमा भर पर्ने अवस्था हो। अहिलेको युगको आत्मनिर्भरता भनेको अन्तरनिर्भरतामा आधारित आत्मनिर्भरता नै हो। नेपालको अर्थतन्त्रको आत्मनिर्भरताको कुरा गर्दा अहिलेको विश्वव्यापीकरणको युगमा रबिन्सन क्रुसोको अर्थतन्त्र जस्तो विश्वबाट अलग भएर आत्मनिर्भर हुन सम्भव छैन। हामी कुनै देश वा अर्थतन्त्रसँग कुनै कुराको लागि निर्भर हुन्छौँ भने त्यो देश तथा अर्थतन्त्रलाई पनि अर्को कुनै कुरामा हामीमा निर्भर बनाउने अवस्थाको सिर्जना गर्नु नै अन्तरनिर्भरताको अवस्था हो। देशमा उपलब्ध जनशक्ति, पुँजी तथा प्राकृतिक स्रोतमा कुनै देशलाई केही कुराको तुलनात्मक लाभ हुन सक्छ र अर्को देशलाई अर्को कुराको तुलनात्मक लाभ हुन्छ। तुलनात्मक लाभ भएका वस्तु तथा सेवाको स्वदेशमा उत्पादन गरी निर्यात गर्ने र नभएका वस्तु तथा सेवा आयात गर्ने सिद्धान्तका कारण आज विश्वमा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्भव भएको हो। विभिन्न देशहरूसँग व्यापार विविधीकरण तथा उत्पादन विविधीकरण गरी अन्तरनिर्भरता कायम गर्न सकिन्छ। अन्तरनिर्भरताबाट मात्र अन्य देशहरूसँगको परनिर्भरता घटाई आत्मनिर्भर हुने अवस्थाको सिर्जना हुन्छ।

> देशलाई कंगाल बनाई व्यक्ति र दल मोटाउने वर्तमान प्रवृत्ति रहेसम्म सुशासन कायम हुने र अर्थतन्त्र अन्तरनिर्भरताको बाटोमा अघि बढ्ने कल्पनासम्म गर्न सकिन्न।

हाम्रो देश भूपरिवेष्ठित मात्र नभई भारत र चीनवेष्ठित छ। समुद्रसँगको प्रत्यक्ष पहुँच नहुँदा भारत र चीनहुँदै तेस्रो मुलुकसँग व्यापार गर्नुपर्ने बाध्यता छ। चीनसँगका नाकाहरू उत्तरतिर रहेका र उत्तरतर्फ हिमाली भेग भएकोले भौगोलिक विकटताका कारण हामीलाई भारततर्फको पारवहन विगतदेखि नै सहज भएको हो। यही सहजताको एकतर्फी उपयोग गर्दा हामीले चीनसँगको पारवहन सहज बनाउने कुरालाई नजरअन्दाज गर्दै आएका थियौँ। परिणामस्वरूप भारतले हामीलाई धेरै पेल्ने र नाकाबन्दी जस्तो अमानवीय व्यवहार देखाउँदै आएको छ। अहिलेको नाकाबन्दीले नेपालीलाई रोटी र बेटीको नाममा परनिर्भर हुनु नहुने र अन्तरनिर्भरता कायम गर्नुपर्ने गतिलो पाठ पढाएको छ। भारत र चीन दुवैसँग समदूरीको कूटनीतिक सम्बन्ध कायम गर्दै अन्तरनिर्भरतामा आधारित अर्थतन्त्रको विकास गर्नु आवश्यक छ।

अब सबाल रह्यो कसरी अन्तरनिर्भरताको विकास गर्ने ? उत्पादन गर्नुभन्दा आयात गर्दा सस्तो पर्ने वस्तु तथा सेवाको आयात गर्ने तर आयातभन्दा उत्पादन सस्तो पर्ने वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्नुपर्छ। यसका लागि नेपालमा भएको स्रोतको प्रचुरतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ। नेपालमा अदक्ष श्रमिकको प्रचुरता छ भने दक्ष श्रमिक र पुँजीको अभाव छ। यसैगरी जलस्रोत र प्राकृतिक सम्पदामा हामी धनी छौँ। हावापानी र भौगोलिक विविधताका कारण कृषिको विविधीकरण पनि सम्भव छ। अतः यिनै क्षेत्रहरूको विकासबाट नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा उच्चस्तरीय उत्पादनको आपूर्ति गरी अन्तरनिर्भरता कायम गर्नुपर्छ। कृषि क्षेत्रमा नगदेबाली, तरकारी, फलफूल र जडीबुटी उत्पादनमा तुलनात्मक लाभ भएका कारण यसबाट अधिकतम फाइदा लिन सकिन्छ। खेतबारी बाँझो राख्न नपाइने अनिवार्य व्यवस्था लागू गर्दै कृषिमा आधुनिकीकरण गरी भारतको कृषिउपजसँग प्रतिस्पर्धी बनाउन सरकारले नेपाली कृषकलाई मल, बीउ तथा यन्त्रको खरिदमा अनुदान दिनुको विकल्प छैन। यसका अलावा जैविक खेती र पशुपालनका लागि पनि नेपाल उर्वर भएकाले व्यावसायिक खेतीलाई बढावा दिई कृषिलाई अन्तरनिर्भर बनाउनुपर्छ।

जलस्रोतमा स्वदेशी लगानी बढाउन स्वदेशमा रहेको पुँजी संकलन गरी जलस्रोतमा लगानी गर्नुपर्छ। खराब नियत राखी खोला ओगटेर बस्ने कम्पनीहरूको लाइसेन्स रद्द गरी विश्वासिला कम्पनीहरूलाई मात्र विद्युत् उत्पादन गर्न अनुमति दिनुपर्छ। २७ मेघावाट क्षमताको दोर्दी खोला जलविद्युत् आयोजनामा गैरआवासीय नेपालीहरूले हाल सामूहिक लगानी गरिसकेका छन् र अझ ठूलो लगानी भित्र्याउने प्रयासमा छन्। गैरआवासीय नेपालीहरूसँग भएको ठूलो पुँजीलाई जलस्रोतमा आकर्षित गर्नुपर्छ। यसैगरी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याएर विद्युत् उत्पादनमा उल्लेख्य वृद्धि गर्नसके हामीले हाल भारतबाट विद्युत् आयात गर्ने अवस्थाको अन्त्य भई भारत तथा दक्षिण एसियामै विद्युत् निर्यात गर्न सकिने र भारतले इन्धनमा नाकाबन्दी गर्दा हामीले पनि विद्युत् कटौती गरी भारतलाई सजिलै दबाब दिन सक्ने स्थिति मात्र नभई पेट्रोल र ग्यासको विकल्पको रूपमा विद्युतको सहज उपयोग गर्न सके भारतसँगको हाम्रो परनिर्भरता हटी अन्तरनिर्भरता कायम गर्न सम्भव छ। यसैगरी पर्यटन विकासका लागि होटेल रेस्टुराँ तथा सडक र पर्यटन पूर्वाधार विकास गरी धेरै पर्यटक भित्र्याउने रणनीति आवश्यक छ। चीनसँग स्थल मार्गबाट सहज पहुँच हुने गरी द्रुत सडक वा रेल सेवाबाट जोडिन सके विश्वको सबैभन्दा ठूलो जनसंख्या भएको र तीव्र गतिमा विकास भइरहेको चीनबाट धेरै पर्यटक भित्र्याउन सकिने हुन्छ।

नेपाल स्रोत, साधन र सम्पदाको कमीको कारण भारत र विश्वका अन्य अर्थतन्त्रसँग अन्तरनिर्भर बन्न नसकेको होइन। यसमा सबैभन्दा ठूलो समस्या सुशासनको हो। फास्ट ट्र्याक, जलविद्युत् तथा एयरपोर्ट निर्माण जस्ता मेघा प्रोजेक्टहरूको सम्झौतामा अर्बौं कमिसन खाएर देशलाई कंगाल बनाई व्यक्ति र राजनीतिक दल मोटाउने वर्तमान प्रवृत्ति रहेसम्म सुशासन कायम हुने र नेपाली अर्थतन्त्र अन्तरनिर्भरताको बाटोमा अघि बढ्ने कल्पनासम्म गर्न सकिन्न। काठमाडौं–निजगढ फास्ट ट्र्याकमा अर्बौं कमिसन खाई कसैको स्वार्थमा राष्ट्रघाती सम्झौता हुनबाट सर्वोच्च अदालतको हालैको कदमले जोगाएको उदाहरणबाट पाठ सिकेर भविष्यमा यस प्रवृत्तिको पुनरावृत्ति हुन दिनु हुँदैन। यस्ता राष्ट्रिय महत्त्व र सुरक्षा गाँसिएका परियोजनाको निर्माण हामी आफैँले गर्न सकेमात्र परनिर्भर बन्ने अवस्था आउँदैन। अतः अहिलेको जस्तो संकटकालीन अवस्थामा बनेको नयाँ सरकारको नेतृत्वले सुशासन कायम गरी अर्थतन्त्रमा एउटा देशसँग परनिर्भर हुने नभई विभिन्न देशहरूका अर्थतन्त्रसँग प्रतिस्पर्धी हुने गरी अन्तरनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने दीर्घकालीन दिगो बाटो समाउनु अत्यावश्यक छ।